

A magyar tudományos könyvkiadásban szokatlan, ha egyazon mű három különböző fordításban is olvasható. Még meglepőbb, ha a három fordítás többé-kevésbé egy időben jelenik meg. Moses Mendelssohn eredetileg 1783-ban kiadott *Jeruzsálemével* pontosan ez esett meg. Első pillantásra viszont úgy is vélhetnénk, a három fordítás három különböző szöveget vett alapul – azzal a fenntartással, hogy a háromból kettő bizonyos pontokon feltűnően hasonlít egymásra.

A hasonlóságokat talán az magyarázza, hogy a háromból kettőt, az Attraktor és a Józseveg kiadványát lektorált ugyanaz a Haraszi György jegyzi. Nem kizárt, hogy lektori minőségében abban is része volt, hogy a két kötet fordítója – Szilágyi Gál Mihály és Rathmann János – a német eredeti egyes pontjait illetően már-már megegyező megoldásokra jutott. S ha valóban így történt, mindez csupán adalékul szolgál ahhoz a kérdéshez, mennyire indokolt egyazon, magyarul ezidáig hozzáférhetetlen esszét egyszerre három változatban is kiadni. A megegyező lektor személyét is figyelembe véve ugyanis aligha feltételezhető, hogy a fordítók és a közreműködők ne tudtak volna egymás munkájáról.

A három fordítóból kettőről köztudott, hogy évtizedek óta foglalkozik Mendelssohn és szellemi környezete műveinek magyarra fordításával. Herder- és Hamann-fordításai mellett Rathmann János korábban Mendelssohn *Phädonját* tette magyarul hozzáférhetővé, kissé megtévesztő alcímmel ellátott monográfiájában pedig néhány oldalas áttekintést nyújtott a szerző életpályájáról is.¹ Az Atlantisznál megjelent változat fordítója, Kisbali László húsz éve adta közre magyarul a Mendelssohn–Lavater-levelezés anyagát, és haláláig be nem fejezett *Jeruzsálem*-fordításának részleteit is a nyilvánosság elé tárta.² Munkásságuk ismeretében nem meglepő tehát, hogy mindketten vállalkoztak a *Jeruzsálem* magyarítására. A harmadik fordító, Szilágyi Gál Mihály már ehhez a kettőshöz csatlakozott, amikor belevágott a *Jeruzsálem* lefordításába.

No de miért épp a *Jeruzsálem*? A rendkívül sokrétű, a filozófiai esz-

„KI SIMÍTJA EL A SÚRLÓDÁSI FELÜLETEKET?”

EGY MENDELSSOHN-ESSZÉ
HÁROM MAGYAR FORDÍTÁSA

Moses Mendelssohn:
Jeruzsálem, avagy a vallási hatalomról és a zsidó hitről
Fordította Rathmann János,
az eredetivel egybevetette és a kötetet
lektorálta Haraszi György
Józseveg Műhely Kiadó, Bp., 2010.
149 old., 1790 Ft

Moses Mendelssohn:
Jeruzsálem avagy a vallási hatalom és a zsidó vallás
Fordította Szilágyi Gál Mihály,
a fordítást az eredetivel egybevetette,
a kötetet szerkesztette és az utószót
írta Haraszi György
Attraktor, Máriabesnyő –
Gödöllő, 2010. 131 old., 2400 Ft
(Scripta Judaica)

Moses Mendelssohn:
Jeruzsálem
Írások zsidóságról, kereszténységről,
vallási türelemeről
Fordította Kisbali László,
szerkesztette V. Horváth Károly
Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 2011.
362 old. 3495 Ft (Mesteriskola)

tétikától az irodalomkritikán és az írásmagyarozaton át a racionális metafizikáig terjedő életműből miért éppen ezt, a létrejöttének körülményeitől elválaszthatatlan, a zsidóság emancipációja mellett kiálló vitairatot hiányolta három tudós is a magyar nyelvű filozófiatörténeti irodalomból? Anélkül, hogy erre a kérdésre határozott választ adnánk, érdemes először kitérnünk a *Jeruzsálem* jelentőségére, és csak ezután vizsgáljuk meg közelebbről, melyik fordító mire jutott.

DESSAUTÓL A JERUZSÁLEMIG

A *Jeruzsálem* 1783-as megjelenése fordulópont Mendelssohn életművében.³ Nem sokkal korábban fordít-

totta németre és látta el előszavával Menasse ben Israel *Vindiciae Judaeorum* (1656) című iratát, amelyben az amszterdami rabbi Oliver Cromwellt igyekezett meggyőzni arról, hogy oldja fel a zsidók angliai tartózkodására vonatkozó tilalmát. A vita-irat német változatának közreadásáig Mendelssohn szigorúan elkülönítette munkásságának a felvilágosult német közönségnek szóló részét azon írásaitól, amelyekben hittársaihoz fordult.

A *Jeruzsálem* megjelenéséig Mendelssohn csak külső kényszer hatására volt hajlandó nyilvánosan képviselni a zsidóság ügyét. Külső kényszerből nem is volt hiány: a rendkívül nagy tekintélynek örvendő Mendelssohn gyakran kérték fel, hogy tegyen egyes zsidó közösségek helyzetének javításáért. A legmozgalmasabb időszakban, 1769 és 1777 között számos, a svájci és elzászi zsidókat érintő vitás ügyben közvetített: megvédte a korai temetés szokását, érvelt a szaporodás tilalma ellen, rámutatott bizonyos előítéletek alaptalanságára, mi több, az első olyan nyilvános iskola megalapításában is részt vett, amelyben zsidó fiúk tanulhattak. A porosz kormányzat kérésére értekezett a zsidó tulajdonjogról, és állást foglalt az önálló vallási bíraskodás megszüntetése ellen. Arra azonban, hogy tevékenyen hozzájáruljon a gazdasági és politikai egyenjogúsítás képviseléséhez, bizonyára csak az a derűlátás vezethette, amely az 1781-es év eseményeihez kapcsolódott: ekkor jelent meg ugyanis Christian Wilhelm von Dohm kétkötetes munkája (*Über die bürgerliche Verbesserung der Juden*), amely a zsidóság emancipációját sürgette, és ekkor adta ki II. József is vallási türelemeről szóló ediktumát.

A zsidók polgári egyenjogúsítása mellett érvelő Mendelssohn mindössze egyetlen kérdésben nem értett egyet Dohmmal: tagadta, hogy a zsidóság jogot formálhat egyes zsidók kiátkozására. Ez az állásfoglalása készítette a névtelenül kiadott *Das Forschen nach Licht und Recht* szerzőjét (a filológia jelenlegi állása szerint August Cranzot), hogy a zsidóság lényegi sajátosságának megtagadásával vádolja meg Mendelssohnt. A vita-irat utószavát jegyző Mörschel ennél is tovább ment, és egyenesen azt állí-

totta, hogy Mendelssohn tagadja mindenféle kinyilatkoztatás érvényét, beleértve a zsidóság és a kereszténység számára egyaránt rendkívüli jelentőséggel bíró Szináj-hegyi kinyilatkoztatást is. Mendelssohn ezekre a vádakra válaszolt a *Jeruzsálem* megírásával.

Noha nézeteinek legátfogóbb bemutatását valóban a *Jeruzsálem* lapjain találjuk, a mű gondolatmenete szerves folyománya mindannak, amit Mendelssohn a korábbi nyilvános vitákban képviselt. Ezek közül a legfontosabb az 1769-es Lavater-affér. A svájci protestáns lelkész, Johann Caspar Lavater ugyanis Mendelssohnak ajánlotta személyes Charles Bonnet-fordítását, felszólítva őt, hogy vagy cáfolja meg Bonnet kereszténység mellett szóló érveit, vagy ha erre nem képes, ismerje el a kereszténység igazát. Lavater, aki hasonló térítői buzgalommal fordult többek között Rousseau-hoz és Goethe-hez is, aligha szánta felhívását rosszindulatú provokációnak; a nyilvános állásfoglalás kényszere és a rákövetkező kiterjedt levelezés mégis kényelmetlenül érintette Mendelssohnt, aki tisztában volt azzal, hogy ismertsége és elismertsége ellenére helyzete jogilag és társadalmilag egyaránt rendkívül ingatag.

Mendelssohn ugyanis a korban páratlan módon emelkedett ki az intellektuális nyilvánosságból kizárt zsidóságból. A dessau-i zsidó közösségből 1743-ban, tizennégy éves korában Berlinbe kerülő ifjú nagyrészt önszorgalomból, részben hoz-

zá hasonló fiatal zsidó értelmiségiek körében ismerkedett meg a kortárs tudományos és filozófiai gondolkodás legfontosabb szerzőivel. 1755-től Lessing segítségével, de névtelenül publikálta első filozófiai írásait, így járulva hozzá a fénykorát élő wolffianus metafizikai rendszer kiteljesítéséhez. 1763-ban, már nevét vállalva, a metafizikai bizonyosságról írott értekezésével nyerte el a berlini Akadémia pályadíját, bizonyos Immanuel Kantot megelőzve, hogy aztán hírnevét négy évvel később, a lélek halhatatlanságának bizonyítására tett kísérletével végleg biztosítsa. A Wolff nyomdokában járó filozófusok tömegéből Mendelssohn leginkább azzal emelkedett ki, hogy pályája végén terjedelmes értekezésben védelmezte a kanti kritikával szemben a racionális metafizika vállalkozását, Isten létének és a lélek halhatatlanságának bizonyítható voltát.⁴

A német filozófusként ismertté vált Mendelssohn mindeközben a héber nyelvű irodalmi közéletben is jelentős szerzővé vált. Az ötvenes évektől az első modern héber nyelvű folyóiratot szerkesztette, filozófiai levelezést folytatott, és Maimonidész műveit kommentálta. Eredetiségre sem német filozófusként, sem zsidó bölcselekként nem tartott igényt: a legfontosabb eredmények elsajátítására és a kétféle hagyomány közötti összhang megmutatására törekedett. Ebben a szellemben fogott hozzá előbb a *Zsol-tárok könyve*, majd a *Mózes öt könyve* németre fordításához. Grandiózus

vállalkozása azonban nem talált osztatlan támogatásra a korszak zsidó értelmiségének tagjai között. A Mózes öt könyvére kiterjedő német nyelvű fordítása először 1783-ban jelent meg, héber betűkkel szedve, harminc évvel később pedig csupán a Genézis-fordítás jelent meg német betűs kiadásban, az is csak Mendelssohn anyagi támogatásával.⁵ A vállalkozás megtermékenyítő erővel hatott, az övét kiegészítő vagy éppen leváltani törekvő német fordítások sokasága jelent meg a zsidó felvilágosodást betetőző XIX. században (többek között Leopold Zunz 1837–38-as német fordítása).⁶ 1929-ben Franz Rosenzweig német zsidó filozófus – jóllehet polemikus éllel, a Martin Buberrel közösen készített saját fordításának védelmében – elavult, „csak irodalmi és kultúrtörténeti értékkel bíró” fordításként jellemezte Mendelssohn munkáját. Egyetlen számottevő, a német zsidó Biblia- és imafordításokra, valamint a liturgikus nyelvre is kiterjedő eredményeként az istennév fordítását („az Örökkévaló” – *der Allmächtige*) emelte ki.⁷ Mendelssohn hatástörténetére nézve is tanulságos, hogy a zsidóságon belül jelentős hatást egyedül szokatlanul konzervatív Biblia-magyarázata (az ún. *Biur*) gyakorolt. A felvilágosodás szellemében született német fordítás 1845 után jobbára a kommentárral együtt, csak héber betűvel szedve (így 1888-ban Varsóban), német betűvel pedig csak a Mendelssohn-összkiadás részeként jelent meg.

1 ■ *Phaidón avagy a lélek halhatatlansága*. Jászöveg Műhely, Bp., 2006. Fordította és az utószót írta Rathmann János; illetve Rathmann János: *Történetiség a német felvilágosodásban: Mendelssohn jelentősége*. Logos, Bp., 2007. 153-162. old.

2 ■ A levelezés anyagát és Kisbali előszavát ld.: Johann Caspar Lavater és Moses Mendelssohn levélváltása zsidóságról és kereszténységről. *Filozófiai Figyelő*, XIII (1991), 139-175. old.; a fordítás kommentált részletét in: Raj Tamás (szerk.): *Magyar zsidó almanach*. Makkabi, Bp., 1996. 181-189. old. Megjegyzést érdemel, hogy a szintén Kisbali által szerkesztett 1987-es, *Az esztétika forrásvidéke (Szöveggyűjtemény a XVIII. századi esztétika köréből)* című *Janus*-különszámban megjelent Mendelssohn-tanulmányt az Atlantisz-kötet szerkesztője, V. Horváth Károly ültette magyarra: A szépművészetek és a széptudományok alapvető tételeiről. *Janus* 4 (1987), 1. 48-61. old.

3 ■ Mendelssohn életútját a jubileumi összkiadást is szerkesztő Alexander Altmann dolgozta fel kimerítően: *Moses Mendelssohn: A Biographical Study*. University of Alabama Press, 1973. Tömörebb, tankönyvszerű áttekintésért ld. David Sorkin: *Moses Mendelssohn and the Religious Enlightenment*. Peter Halban, London, 1996.

4 ■ *Morgenstunden, oder Vorlesungen über das Daseyn Gottes*, 1785. A mendelssohni metafizika kiváló áttekintését nyújtja Frederick Beiser: Mendelssohn and the Pantheism Controversy. In: uő: *The Fate of Reason: German Philosophy from Kant to Fichte*. Harvard University Press, Cambridge, 1987. 92-108. old. Beiser kitér a *Morgenstunden* megszületésének fontos előzményére, a Lessing halálát követő ún. panteizmus-vita (*Pantheismusstreit*) kirobbanására is.

5 ■ A német zsidó felvilágosodás Bibliafordításairól rövid és lényegre törő áttekintést nyújt Yaacov Shavit – Mordechai Eran:

The Hebrew Bible Reborn: From Holy Scripture to the Book of Books. A History of Biblical Culture and the Battles over the Bible in Modern Judaism. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2007., különösen a „Haskalah and the Bible” című alfejezet (54-69. old.)

6 ■ Ran HaCohen: *Reclaiming the Hebrew Bible. German-Jewish Reception of Biblical Criticism*. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2010., különösen a „Wissenschaft des Judentums Departure from Biblical Criticism” című fejezet (78-85. old.).

7 ■ Franz Rosenzweig: „Az Örökkévaló”. Mendelssohn és az istennév. In: uő: *Nem hang és füst. Válogatott írások*. Fordította Tatár György. Holnap, Bp., 1990. 172-196. old. Az idézet Rosenzweignek a szöveghez írott saját, a 194. oldalon szereplő 2. jegyzetéből származik.

TERMÉSZETJOG, SZERZŐDÉSELMÉLET, TERMÉSZETES VALLÁS

Mendelssohn munkásságának két, egymástól tudatosan távol tartott területe a *Jeruzsálem* lapjain találkozott össze.⁸ Itt már nem pusztán arra vállalkozott, hogy a lehetséges vádpontok számbavétele után a zsidó közösségeket védelmezze az abszolutista állammal szemben, hanem módszeres fejtegetéssel, természetjogi alapon a zsidók polgári egyenjogúsítása mellett is érvelt. A mű első felében természetjogi érvelést alkalmazott annak alátámasztására, hogy a hit és a vélemény terén sem az állam, sem az egyház nem alkalmazhat kényszert, és részletekbe menően kritizálta többek között Hobbes és Locke vonatkozó álláspontját, majd rátért a zsidó vallásra és megpróbálta elhelyezni abban a gondolati térben, amelyet a felvilágosodás a vallás számára kijelölt.

Felfogása szerint a zsidóság hite tartalmát tekintve semmiben sem tér el a természetes vallástól: a noahita törvények ugyanazt tartalmazzák, mint akár Lord Herbert of Cherbury összefoglalása minden vallás közös igazságairól. Ami pedig a külsőségeket illeti, a zsidóság ceremonális rítusai kizárólag a zsidókra vonatkoznak, a többi vallással való békés egymás mellett élést pedig a térítés tilalma és a „népek igazaira” vonatkozó tanítás teszi lehetővé. Ezt a zsidóság-értelmezést a felvilágosodás keresztény gyökerű „belső fejlődése” tette lehetővé: az a meggyőződés, hogy ami a vallásokban különbözik, mind emberi lelemény, közös igazságmagvuk pedig az ész által, kinyilatkoztatás nélkül is megismerhető. Ha ugyanis a kinyilatkoztatásban való részesedés szükséges feltétele volna az üdvösségnek, az emberiség jelentős része a legkisebb esély nélkül kárhozna el, ami az isteni jóssággal aligha egyeztethető össze.⁹

Törekvéseiben jelentős pártfogóra akadt Lessing személyében, akivel abban is mélyen egyetértettek, hogy a teoretikus igazságnál előbbrevaló az, ami a gyakorlati életvitelt segíti. Mendelssohn maga is többre értékelte az előítéletek elleni küzdelem gyakorlatát, mint a küzdelem céljaként kitűzött végeredményt, azt az ideá-

lis állapotot, amelyben már minden káros előítélettel leszámoltunk. Ez ugyanis véleménye szerint a kritikai elmeél csorbulását, a szellem restségét hozná magával, ami végül közvetve újra elvezethet a babonaság egyeduralmához. Ez a beállítódás, amely szerint az igazság birtoklása kevésbé kecsesgetető, mint az igazságot folytatott végeérhetetlen küzdelem, fontos szerepet játszott abban, hogy Lessing Mendelssohnról mintázta *Bölcs Náthánjának* (1779) címszereplőjét.

Éppen a szellemi kapcsolat fényében érthető, miért kavarta fel annyira Mendelssohnt a hír, amely barátja halála után kelt szárnyra. Eszerint Lessing valójában a spinozizmus híve volt, márpedig a kor a spinozizmust lényegében az ateizmussal rokonította. A vallásos Mendelssohnt rendkívül nyugtalanította a gondolat, hogy a vallások relatív igazságának eszméjét talán csak olyasvalaki ismerte el, aki maga nem hitt egyetlen vallás igazságában sem. Ezt az elméleti kudarcot csak tetézte a hosszabb távon megnyilvánuló gyakorlati kudarc: a zsidóság legitimitását védelmező Mendelssohn hat, a felnőttkort megérett gyermekéből négyen kikereszteltek, köztük Abraham, a lutheránusnak nevelt Felix Mendelssohn-Bartholdy zeneszerző édesapja is.

A HÁROM MAGYAR FORDÍTÁSRÓL

A *Jeruzsálem* három, frissen megjelent magyar fordítása aligha mérhető össze. Rathmann János és Szilágyi Gál Mihály fordításai sem a mű élvezetére, sem Mendelssohn gondolatának közlésére nem alkalmasak. Különösen élesen kiütözik gyen-

geségük, ha összevetjük őket Kisbali László elegáns, jól megszerkesztett, pontos fordításával. A három fordítás közti alapvető színvonalbeli különbséget jól jelzi egyazon német mondat három magyar fordítása. Mendelssohn művében meghatározó gondolat, hogy az egyén – de hasonlóképpen a közösség is – állandóan mérlegelni kényszerül, hogy saját javát vagy másokét részesítse-e előnyben. Az efféle helyzetekben előálló mérlegelési nehézséget, amelynek egyik oldalán az „én”, másik oldalán az „ő” érdekei állnak, Mendelssohn egy visszatérő *bonmot*-val fejezi ki: „*Wer soll dieses entscheiden? Wer die Kollisionsfälle schlichten?*”. A három kötetben három egészen különböző fordítást találunk erre a – ha nem is kézenfekvő, de egyszerűen lefordítható – fordulatra. Rathmann János azt írja: „Ki döntse ezt el? Ki simítsa el a kollíziós eseteket?” (27. old.) Szilágyi Gál Mihály szerint: „Kinek kell ezt eldöntenie? Ki simítja el a súrlódási felületeket?” (19. old.). Kisbali László fordításában ez ugyanakkor így olvasható: „Ki dönthet ebben? Ki simíthatja el a konfliktusokat?” (262. old.)

Úgy véljük, már e rövid példa előrevetíti mindazt, amit a következő, három részre bontott elemzésben az egyes kiadások kapcsán külön-külön is megvizsgálunk. De ha ennyi nem volna elég, álljon itt a következő német mondat három magyarítása is: „*Dem Blödsichtigen, der auf schmalen Steige wandern soll, werden durch dergleichen Vorspiegelungen Standpunkt und Gesichtskreis verrückt, und er ist in Gefahr, schwindlig zu werden und auf ebenem Wege zu stolpern.*” Rathmann megoldása: „A gyenge ember számára, akinek egy keskeny szalagúton kell járnia, az effajta káprázatok félrevisszik látókörét és szemhatárát, és abba a veszélybe kerülne, hogy a csalóka fények között eltéved a sima úton.” (18. old.) Szilágyi Gál így véli megoldani: „Ez a kijózanodás kitágítja a rövidlátó szemszögét és horizontját azzal, aki szűk ösvényen jár és a sík úton való szédült botorkálás veszélye fenyegeti.” (11. old.) A mondatnak ép értelmet egyedül Kisbali fordításában tulajdoníthatunk: „Az efféle délibábok révén elmozdul a keskeny ösvényen vándoroló vaksi ember

8 ■ Nem bocsátkozunk a mű gondolatmenetének részletes ismertetésébe. A *Jeruzsálem* magyar nyelvű összefoglalása Utasi Krisztina: *Ész és kinyilatkoztatás fogalma Moses Mendelssohn Jeruzsálem oder über Religiöse Macht und Judentum című művében.* In: Czeglédi András – Novák Zsolt – Schreiner Dénes – Trencsényi Balázs (szerk.): *Ész, természet, történelem. Filozófiai tanulmányok*, Aron, Bp., 2002. 53–75. old. Részletesebb elemzést nyújt Utasi Krisztina: *Ész és kinyilatkoztatás között: a Lessing-Goeze vita esztétikatörténeti jelentőségéről.* L'Harmattan, Bp., 2009. (Laokoön könyvek)

9 ■ A felvilágosodás vallásfelfogásáról magyarul ld. Ernst Cassirer: *A felvilágosodás filozófiája*, Atlantisz, Bp., 2007. 211–253. old. Scheer Katalin fordítása.

nézőpontja és látóköre, és az a veszély fenyegeti, hogy megszédül, és elbotlik a sima úton.” (253. old.)

RATHMANN JÁNOS FORDÍTÁSÁRÓL

A Jószöveg Műhely Kiadó gondozásában megjelent Mendelssohn-tanulmány aligha válik a kiadó dicsőségére. Az ember szinte észre sem veszi a kivitelezés apróbb, de annál bosszantóbb hibáit (a szennycímlap például gyakorlatilag az első érintésre elvált a címlaptól), ha belemélyed Rathmann János nehézkes fordításába. A kötetben kétszer, a tartalomjegyzék előtt és a hátsó borítón is filozófiatörténészként és germanistaként bemutatott fordító stílárís, nyelvtani és olykor egyenesen a német eredeti meg nem értéséről tanúskodó hibák garmadájjával teszi érthetlenné és szó szerint olvashatatlaná a szöveget.

A kötet legnagyobb erénye, hogy híven, sokszor egyenesen szolgálja követi Mendelssohn német szövegét, így viszonylag könnyű az eredeti mondatok szórendjére, tartalmára, de akár még magukra a szavakra is visszakövetkeztetni. Fordításról lévén azonban szó, kérdéses, erény-e, ha a magyar szövegből nemcsak felsejlik, de gyakran egyenesen arcul csapja az olvasót a német eredeti.

A fordítás szövegében viszonylag kevés a helyesírási hiba, az elgépelés, ám ugyanez a rövid utószóról már nem mondható el. Álljon itt mindössze első négy mondata: „Mendelssohn legnevezetesebb vallásbölcseleti műve élete utolsó évtizedében, 1783-ban jelent meg. Halála után nem egy kiadása látott napvilágot, összes műveinek egyik kötetében vagy önálló kötetként is. Ezek közül a nevezetes ún. ‘Sämtliche Werke’ (1819–1821) 12 kötete volt. Ezt a tíz év múltán egy Rödelheimben megjelent utányomás követte.”

A helyesírási hibák elenyésző száma azonban sovány vigasz a legfeljebb csak nyersfordításként jellemezhető Rathmann-féle *Jeruzsálem* esetében. Igazság szerint a szöveg még ebbéli minőségében, nyersfordításként sem állja meg a helyét, mert nemcsak az igényes műfordításokra jellemző elegancia és kifinomultság hiányzik belőle, de a számos félreértés, félrefordítás

miatt még arra sem alkalmas, hogy segítségével Mendelssohn gondolatmenetét feltérképezzük. Ahhoz, hogy e megállapításunkat alátámasszuk, először bemutatunk néhány, a fordítás pontatlanságát, helytelenségét példázó esetet, és csak aztán térünk rá a magyar nyelvvel, szóhasználatával és nyelvtannal, azaz a szöveg nyersfordítás voltával kapcsolatos kérdésekre.

Egy filozófiai tárgyú esszé lefordítása a szakkifejezések pontos, következetes magyarítását igényli. Rathmann János fordítása ennek a követelménynek nem tesz eleget. A szakkifejezésekkel kapcsolatos pontatlanságok a jelentéktelen, de zavaró hibáktól (pl. a kb. vitás helyzeteket jelentő német *Kollisionsfälle* kifejezés következetesen „kollíziós esetekként” tűnik fel a magyarban [27. old.]) a súlyosakon át (a *den großen, seiner Fessel entbundenen Haufen* értelemszerűen nem „kötelekeiket eloldott halmazokat” jelent, ahogy Rathmann fordítja [12. old.], hanem a rájuk rótt törvények kötelekéből kiszabadított tömeget) az elfogadhatatlanokig terjednek (politikai esszé esetében egyáltalán nem mindegy, hogy a *Liebe zur Rechtschaffenheit* Rathmannhoz hasonlóan úgy fordítjuk-e, „jóralvó viselkedést kedvel” [22. old.] vagy helyesen így: „jogszerető”).

Még komolyabb probléma, hogy úgy tűnik, a fordító esetenként a német szöveg jelentésével sincs tisztában, és ilyenkor – jobb megoldás híján – értelmetlen, sőt olykor félrevezető magyar fordítással leplezi bizonytalanságát. A legszembetűnőbb példával az olvasó a fordítás első oldalán találkozhat, amelynek német eredetijében Mendelssohn az állam és az egyház szétválasztásáról s a kettő között meghúzandó határokról értekezik. Gondolatmenete végén megállapítja, hogy azon ritka esetekben, amikor az állam és az egyház összefog, céljuk csak közös ellenségük, a lelkiismereti szabadság visszaszorítása lehet. Az összetett, de korántsem érthetetlen, feltételes módú, célhatározói mondat jelentését a fordító tökéletesen szem elől téveszti, de még a lektornak sem szúr szemet, hogy a „ritkán képesek úgy összeférni, mint egy harmadik morális lényért, a *lelkiismeret szabadságáért*, amely egyet nem értésükből

némi előnyre is szert tehet, és ki tudja üzni őket birodalmából” mondat nemcsak összességében értelmetlen, de még részleteiben sem illeszkedik Mendelssohn érvelésébe. Az ilyen és ehhez hasonló tévesztések a fordításban pár oldalanként jelentkeznek. A félreértések olykor bosszantók, de a megértést nem akadályozzák, pl. a birtokos szerkezetekben birtok és birtokos felcserélése: „kötelesség elszenvédése”, az elszenvedés kötelessége helyett (25. old.). Máskor azonban tökéletesen lehetetlenné teszik, hogy kövessük a gondolatmenetet. Különösen nagy gondot okoznak Rathmannnak a fordított szórenddel kifejezett német feltételes mondatok. Már-már komikus példát találhat erre az olvasó a fordítás 13. oldalán, ahol a szerző azt állítja, hogy Locke minden körülmények között előnyben részesítette a nyugalmat és biztonságot, bármi lett is legyen ennek forrása. A mondat végét félremagyarázó Rathmann a következőképpen fordítja e szövegrészt: „a legfőbb boldogságot a nyugalomban és a biztonságban látta, ezeket szerette, ha onnan jönnek, ahonnan kívánta” (*mochte sie kommen, woher sie wollte*).

Itt – ha sikertelenül is – legalább megkísérelte megérteni a mondatot, legyen ennek eredménye mégoly érthetetlen. Az azonban már az olvasónak érthetetlen, hogy Rathmann és vele együtt Haraszti György, a lektor, hogyan tűr meg tökéletesen zavaros, befejezetlen és egymásra hányt tagmondatcsonkokat. Például a 44. oldalon: „Tehát csak az emberek közönséges középszerének, vagy alapjában véve mindazoknak közülünk, amennyiben mindnyájan, amennyire mi magunk is, bizonyos esetekben ehhez az osztályhoz számítunk, a gyengéknek, határozatlan és ingadozó embereknek, akiknek vannak elveik és nem mindig követik őket, akik restek és hanyagok a jóra, melyet felismernek és belátnak, akiknek kedvük után menve teszik egyfajta gyengeség, akik halogatnak, leplezgetnek, mentéseget keresnek és nagyrészt azt hiszik, meg is találják.”

A súlyos tévedéseken túl a fordítás bővelkedik a magyartalan kifejezésekben. Ezeket az eredetivel összevetve az olvasóban az a gyanú ébredhet,

hogyan Rathmann rendszerint meg sem próbálta meglelni egy-egy összetett német kifejezés magyar megfelelőjét, hanem megelégedett értelmetlen tükörfordításokkal: „Ebből a forrásból folyik” (*Aus dieser Quelle flossen*, 37. old.), „szerencsém van olyan államban élni” (*ich habe das Glück, in einem Staate zu leben*, 58. old.), „egészen a kifejezést illető néhány elővigyázatosságig” (*bis auf einige Unbehutsamkeit im Ausdrucke*, 66. old.), „aktadarakok” (*Aktenstücke*, 69. old.) stb.

A német szöveg szolgálai utánzására vonatkozó gyanúnk meggyőződésé érik, midőn azokkal a latin és görög eredetű kifejezésekkel találkozunk, amelyeket a fordító nemhogy nem fordított le, hanem a németet követve egyenesen újraalkotott. Pl. „ateistáskodás” – *Atheisterei* (42. old.), „idolum” – *Idol* (59. old.), „posztamensük” – *Postamente* (60. old.), „instancia” – *Instanz* (62. old.), „hieroglifika” – *Hieroglyphik* (89. old.).¹⁰

Ezeknél az apróságoknál azonban sokkal jelentősebbek a teljes mondat szerkezeteket összezavaró hibák. Egymást érik azok a mondatok, ahol Rathmann nyilvánvalóan a német szöveg szórendjét követi (pl. 35., 58., 79. old. stb.), illetve ahol a német nyelvben bevett mondat szerkezeti technikákat kritika nélkül illeszti magyar szövegébe (különösen gyakran találkozunk azzal, hogy az eredetiben „jenes – dieses” formulával bevezetett megkülönböztetést Rathmann a helyes „amaz – emez” vagy „az egyik – a másik” helyett, érthetetlen módon „ez – az” felütéssel fordítja (pl. 38., 49. old.).

Szólunk kell még egy hibáról, ami különösen annak fényében szúrhatja az olvasó szemét, hogy a zsidóság asszimilációjában, az európai kultúrába integrálásában oroszán részt vállaló szerző művéről van szó, amelynek kiadását ráadásul a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány támogatja. A szöveg értelmét, érthetőségét vagy emészthetőségét ugyan nem nagyon befolyásolja, mégis tüskésként ékelődik az amúgy sem éppen igényes szövegbe, hogy az egyetlen helyen, ahol Mendelssohn héber karaktereket használ, a kötet képtelen szakszerűen visszaadni a német eredetit. A szerző egy ponton, lábjegyzetben a

22 betűs héber ábécé 14 betűjét és azok jelentését mutatja be. A fordítónak és a szerkesztőnek mindössze annyi lett volna a dolga, hogy a 14 betűt helyesen lemásolja, és azokhoz a megfelelő magyar jelentést mellékelje. Igazán lesújtó, hogy ebbe az egyszerű feladatba is több hiba csúszott, és az elégtelen fordítás (a héber „kaf” betű nem öklöt, hanem kinyújtott tenyeret jelent) mellett a „vav” betű kétszer (egyszer nem a megfelelő helyen) szerepel, a szem jelentésű „ajin” helyett pedig az egyébként horgot jelentő „cadi” tűnik fel.

Végül hadd említsük meg a fordításhoz mellékelt 15 oldalas jegyzetapparátust, amely Mendelssohn saját és eredeti formájában átemelt – csillaggal jelölt – jegyzetei mellett Rathmann jegyzeteit is tartalmazza, amelyek a szöveg megértését kívánják elősegíteni. Bár tagadhatatlanul hasznos életrajzi adatokkal és hivatkozásokkal szolgál, általánosságban sajnos ugyanaz mondható el a jegyzetekről, mint a fordítás egészéről: bizony még jelentős finomításra szorult volna. Az egyre-másra felbukkanó stílári pontatlanságok mellett (pl. „az ember bűnössége viszont a bűn megbocsátásához vezethet, ami hitnek a gyümölcse” 12. jegyzet) ez a rész számos elírást is tartalmaz (pl. 14., 21., 60., 111. jegyzet stb.). A jegyzetanyag azonban leginkább azért nem állja ki a próbát, mert gyakran úgy tűnik, szer-

10 ■ A fordítást érintő problémák mellett másodlagos, de az olvashatóság szempontjából korántsem mellékes, hogy a szöveg magyar nyelvezete számos helyen sekélyes. Az apróbb stílári és helyesírási hibák közé tartoznak a szóismétlések (pl. 21., 34., 48., 111., 143. old.), az elválasztási hibák (pl. 13., 115. old.) és az elütések (pl. 34., 35., 81., 82., 95. old.), valamint a magyarban könnyednek éppen nem nevezhető passzív szerkezetek (pl. 34., 44., 72. old.).

11 ■ „Comme le principe du gouvernement despotique et la crainte, le but en est tranquillité; mais ce n'est point une paix, c'est le silence des villes que l'ennemi est près d'occuper” (Montesquieu: *De l'esprit des lois*, V.14). Magyarul: „Ahogyan az önkényuralmi kormányzat vezérelve a félelem, úgy a célja a nyugalom; de ez nem a béke, hanem azoknak a városoknak a csöndje, amelyeket az ellenség maholnap elfoglal.” Charles Louis de Secondat Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Osiris – Attraktor, Bp., 2000. 121. old. Csécsy Imre és Sebestyén Pál fordítása.

12 ■ Ez a magyarítás legalább azt a kétes dicsőséget kiérdemelte, hogy a recenzió címének válasszuk.

zójuk nincs tisztában az általa hivatkozott művek tartalmával. Az egyik első, és nem is a legproblematisabb jegyzet Mendelssohn Montesquieu-idézetét magyarázza. Az apparátusban helyesen szerepel az idézett Montesquieu-*locus*, ám a főszövegben szereplő „erődítményben van, amelyen éjszaka áthalad a vihar” mondat nem sok rokonságot mutat Montesquieu eredeti gondolatával („egy olyan város csöndje, amelyet hamarosan ostrom alá vesz az ellenség”).¹¹ E pontatlanság hovatovább arra enged következtetni, hogy a jegyzetapparátus összeállítója nem kereste ki a Montesquieu-szöveghelyet, hanem megelégedett azzal, hogy – talán a német jubileumi kiadás nyomán, ahol egyébként roham (*Sturm*), nem pedig vihar (*Storm*) szerepel – hivatkozzék rá. Következtetésünk további bizonyítéka, hogy a jegyzetapparátusban az egyes témákhoz olvasmányul feltüntetett szakirodalom „legfrissebb” tétele a nyolcvanas évek elejéről való, a legtöbb pedig a húszas évekből származik.

SZILÁGYI GÁL MIHÁLY FORDÍTÁSÁRÓL

Az Attraktor Kiadónál megjelent, Mendelssohn *Jeruzsálem*-esszéjét tartalmazó, tisztességes kiállítású kötet a leginkább jóhiszemű magyarázat szerint is sebtében elkészült nyersfordításnak tartható, melyet sem a fordítónak, sem a szerkesztőnek nem volt ideje nemhogy az eredetivel egybevetni – ahogy ezt a copyright-oldal a szerkesztőről, Haraszti Györgyről állítja –, de még egyszerűen átolvasni sem. A fordítás magyar szövege silány, ami még szembetűnőbb a becsületes utószóval és az abban hosszan idézett, veretes magyarságú Kecskeméti Ármin-szöveggel összevetve.

Nyersfordításként Szilágyi Gál Mihály munkája talán kedvezőbb kiindulópontot szolgálhatott volna egy jó magyar szöveghez, mint Rathmann Jánosé. Helyenként, noha nem az érvelés filozófiailag kulcsfontosságú pontjain, ötletes megoldásokkal magyarít némely nehezebb német kifejezést. Például: *die Götter der Erde* – a földi hatalmasok (9. old.), *Nebenabsicht* – egyéb cél (47. old.), illetve

Sie sind entweder selbst verblendet, und sehen den Feind der Menschheit nicht, der im Hinterhalt lauert, oder suchen euch zu verblenden. – Az ilyenek vagy maguk is elvakultak és senkiben sem látják meg az emberiség kertek alatt lopakodó ellenségét, vagy benneteket akarnak megvakítani. (103. old.)

Sajnálatos módon a már megjelent ötletes megoldásokhoz a fordító nem ragaszkodik következetesen. Egyazon oldalon az *er kann nicht anders, als durch [...] tätige und leidende Verbindung mit seinem Nebenmenschen, vollkommen werden* félmondatot suta megoldással „az ember nem tud másként megvalósulni, mint [...] az embertársával való aktív és passzív kapcsolata révén”-ként fordítja, noha pár sorral lejjebb az ugyanezen értelemben álló *Vollkommenheit* fordítására a találó „kiteljesedés” szót alkalmazza (19. old.). Szintén egyazon oldalon szerepel a *gottesdienstliche* fordítására a darabos és magyartalan „istenszolgálatoszerű” és a helyes „istentiszteleti” (51. old.). A *Kollisionsfälle* fordításaként néhol „sürlődési felületek” (19., 28. old.),¹² máskor a kicsit nehézkes „konfliktus esetei” (22. old.), elvéve ugyan, de az elegáns és gördülékeny „vítás ügyek” (21., 24. old.) kifejezés is szerepel.

A fordítónak meggyűlt a baja a német általános alany magyarra ültetésével is, amelyet vagy elhagyott (5., 27. old.), vagy félrevezető módon azt az „egyesek”, „mások” fordulattal helyettesítette (5., 6. old.). A német kötőmód fordítása bizonytalan (19., 23. old.), és ahol a függő beszéd-beli kötőmód fordítása helyes, ott a bonyolult szerkesztésű német mondat alkotóelemei gabalyodnak össze. A fordító helyesen próbálkozik azzal, hogy a német eredetit a magyarban rövidebb mondatokra tagolja, de zavarát a fordításba félrevezető módon beszűrt szavak és az érvelés követését segítő modalitások és kötőszavak (*da, so*) elhagyása leplezi le. Az esszé ötödik bekezdésében Hobbes gondolatait rekonstruálva Mendelssohn abból a tételből, hogy Isten végtelenül meghalad (*unendlich überlegen ist*) minden evilági hatalmat, a *sei* szóval jelzi a kényszerítő erejű következtetést, hogy eszerint Isten joghatóságának is magasztosabbnak kell

lennie az evilági joghatóságnál (*so sei ... unendlich ... erhaben*), és az istenfélelemnek is olyan kötelességekre kell köteleznie (*verbinde*), melyekre az evilági hatalomtól való félelem nem lenne képes. Lássuk a német eredetit és annak a kötet 7. oldalán található magyar fordítását: *Alles Recht gründet sich, nach seinem System, auf Macht, und alle Verbindlichkeit auf Furcht; da nun Gott der Obrigkeit an Macht unendlich überlegen ist, so sei auch das Recht Gottes unendlich über das Recht der Obrigkeit erhaben, und die Furcht vor Gott verbinde uns zu Pflichten, die keiner Furcht vor der Obrigkeit weichen dürfen.* – „Rendszerében minden jog a hatalmon alapszik és minden kötelesség a félelmen. Lévéen, hogy Isten mérhetetlenül nagyobb hatalommal rendelkezik, mint bármely polgári hatalom, Isten joga is végtelenül nagyobb, mint a polgári hatalom joga. Következésképp az istenfélelem olyan kötelességek végrehajtására kényszerít bennünket, amelyek nem kelhetnek félelmet a polgári hatalom iránt.”

Nagyobb problémát jelent, hogy a filozófiai szöveg fordításakor kulcsfontosságú terminológia azonosítása bizonytalan, a megválasztott magyar terminusok alkalmazása pedig következtelen, amit akár a *Recht, Macht, Obrigkeit* szavak fenti mondatbeli fordítása is jelezhet. A magyar szövegben számos helyütt szögletes zárójelben találjuk a terminusként azonosított szó német megfelelőjét, másutt a németben nem szereplő dőlt betűs szedés jelzi az érvelés kulcsfogalmait. A túlnyomórészt semleges értelmű *Grund* és *Zeit* szavak és a belőlük alkotott szóösszetételek kiemelése indokolatlan, a terminusértékű *Verfassung*got Szilágyi Gál hol törvénynek, hol alkotmánynak fordítja, a *Gewalt*ot pedig hol hatalomnak, hol törvénynek, helyenként viszont, érthetetlen módon, zsarnokságnak.

Mendelssohn következő, izes és humorral teli mondatának a kötetben szereplő magyar megfelelője talán jól illusztrálja, hogy az egyenetlen, néhol szellemes, néhol szerencsétlen fordítás értékelését mennyire megnehezíti a gondozatlan, már-már az olvashatatlanságig hanyag szerkesztésű szöveg: *Ohne Gott und Vorsehung und künftiges Leben ist Menschenliebe eine*

angeborene Schwachheit, und Wohlwollen wenig mehr als eine Geckerei, die wir uns einander einzuschwatzen suchen, damit der Tor sich placke, und der Kluge sich gütlich tun und auf jenes Unkosten sich lustig machen könne. Ez a kötet 32. oldalán ebben a formában olvasható: „Isten, gondviselés és eljövendő élet nélkül az ember iránti szeretet veleszületett gyengeség és a jótékonyosság [sic! - jóakarát] alig több majomkodásnál, amelyről egymásnak locsoghatunk [sic! – amit igyekszünk bebeszélni egymásnak, hogy csak]hadd gürcöljön a balga, míg az okos élvezkedik, és jót mulat mások rovására.”

A fordítás esetleges hiányosságai mind eltörpülnek a magyar szöveg silánysága mellett. A száz oldalnyi magyarítás legszembetűnőbb hibája a hihetetlen mennyiségű vesszőhiba, átlagosan oldalanként négy. A vessző hiánya miatt számos helyen két ragozott igei állítmány tartalmaz a mondat, másutt a közbeszűrt értelmező mondatrész marad jelöletlenül, számtalan esetben pedig a vonatkozó névmással bevezetett mellékmondat kapcsolódik vessző nélkül a főmondatához. A hasonlító és értelmezői értelmű „mint” megkülönböztetése szintén teljesen bizonytalan („ezt a jogot, mint a társadalmi szerződés adottságát” a 45. oldalon, további példák a 47., 48. és 62. oldalakon). Számos esetben felesleges vesszők nehezítik az olvasást („a történeti igazságok olyan események, amelyek, csak egyetlen egyszer jelennek meg...”, 59. old., vagy „ellustult szeminkhez, túl gyengének bizonyul”, 63. old.).

Nemcsak a tagmondatok összefűzésével gyűlt meg a fordító baja, hanem már a tagmondatokkal is. Nem könnyítette meg a helyzetét az a döntése, hogy szolgálai kívánja visszaadni a Mendelssohnál különösképpen gyakori, többszörösen egymásba ágyazott tagmondatokból építkező, bonyolult, hosszú sorokon átívelő mondat szerkezeteket, ahol az alany és a ragozott igei állítmány közé különálló gondolatmenetek ékelődhetnek. Nem csoda hát, hogy három-négy oldalanként találunk egyeztetési hibákat. A legegyszerűbb számbeli egyeztetési hiba mellett egyes helye-

ken az állítmány modalitása, másutt a vonzat nem illeszkedik a vele egy szinten elhelyezkedő tagmondatokhoz. Előfordul az is, hogy a magyar nyelvhasználat számára szokatlanul terjengős mondatból egyenesen az állítmány marad el (19., 42., 58. old.), talán mivel a némettel ellentétben a magyar nyelvérzék hosszú sorok után már nem kongatja meg a vészharangot, ha a szövegből hiányzik az állítmány. Bosszantó germanizmusokban („a kényszer, a kitagadás és a kitiltás joga megszűntek elterjedt fogalmak lenni”, 46. old., „rá kell bizzák magukat” és „önmagukban kell magyarázatot nyerni”, 59. old.) gazdag a magyar szöveg ott is, ahol az egyeztetési problémát sikerült megoldani. Az igei állítmányt gyakorta találjuk a mondat végére vetve („Senki sem próbált a tantételek és a jog között a legkisebb összefüggésre sem rámutatni.”, 47. old.), amit még a magyar nyelv szabad szórendje is nehezen visel. Továbbá az „egy” határozatlan névelő indokolatlanul gyakori használata is jelzi, hogy a magyar szöveg gondozóinak nem sikerült kellőképpen eltávolodniuk munkájuk alapszövegétől. Az ilyen és ehhez hasonló nyelvi hibák után a recenzens már csak nagyvonalúan legyint a gépelési hibákkal tarkított, dőcögős mondatokon, amelyek a súlyosabb hibákat tartalmazó részeket kötik össze.

A fordítás magyar szövegének minősége különösképpen szembeötölő, ha azt Haraszi György *Defensor et propagator tolerantiae* című utószavával vetjük össze. A tisztességes utószó jól olvasható nyelven íródott, bár nem lép túl Mendelssohn életrajzi adatainak, a megírás körülményeinek és a *Jeruzsálem* című esszé gondolatmenetének ismertetésén. Az egész kötet legszebb és legértékesebb öt oldalán, mely az utószó mintegy harmadát teszi ki, Haraszi hosszan idézi Kecskeméti Ármin neológ rabbi Mendelssohn méltató sorait 1909-ben megjelent, a zsidó irodalom történetéről írott munkájából. Az informatív és gyönyörű magyarsággal íródott kordokumentum Mendelssohn toleranciatanulmányának száz évvel ezelőtti aktualitása mellett érvel. Fájó hiány, hogy jelen kötet utószava elmulasztja ezt megtenni a XXI. század ele-

Daniel Chodowiecki:
Mendelssohnt igazoltatják Berlin kapujában,
1792

jén. A szövegbeli tájékozódást segítő index és a gondolatmenet fő állomásait jelző tematikus tartalomjegyzék is hiányzik. A jegyzetek javarészt Mendelssohn tollából származnak, a szerkesztői jegyzetek rövidek, és leginkább a hivatkozás nélküli idézetek helyét adják meg, noha a szöveg számos ponton remek alkalmat nyújtott volna arra, hogy a szerkesztő filozófiai

13 ■ Megjegyzendő, hogy ez utóbbi blokkban olvasható az egyetlen olyan tanulmány, amely nem Kisbali László, hanem Miklós Tamás fordítása.

14 ■ Olyan, a megértést aligha nehezítő elütések és helyesírási hibák fordulnak elő, mint a „beszélge tésre” (52. old.), „kérdés-reszeretnek” (62. old.), „nem számol, azzal, hogy” (116. old., 4. jegyzet), „legyekn” (135. old.), „ahelyett hogy” (165. old.), „jól megfontolandó melyiket is válasszam” (181. old.), „végig követve” (181. old.), „Strasburg” (181. old.), „amelybensosem” (227. old.), „merészel el mozdítani” (246. old.), „vállalnák” (282. old.), „nem tudom melyik” (312. old.), „hálalil” (318. old.), „mászároltak” (336. old.). Kevéssé elegáns, hogy az egyik „rivális” fordító neve is hibásan szerepel („Rathman”, 29. old., 3. jegyzet). A francia idézetekben menetrendszerűen előfordulnak hibák (például a 33. oldal második és a 278. oldal 24. jegyzetében – a helyes változatok bizonyára *des êtres vivants*, illetve *la comète*). Mindezekben túl csupán kisebb következetlenségek (a kurzíválás, illetve az idézett művek eredeti címe és a bibliai szöveghelyek megadása kapcsán), illetve néhány hiányzó írásjel említhető.

és kortörténeti megjegyzésekkel segítse az olvasót.

Jelen formájában a kötet használhatatlan, és ez különösen annak figyelembevételével fájó végkövetkeztetés, hogy kevés erőfeszítéssel Mendelssohnhoz méltó, szellemes, élvezetes, pontos és modern magyar szöveg szürelhetett volna. A fordító és a szerkesztő az ötletes megoldásokat és a filozófiai kulcsfogalmakat következetesen alkalmazhatta volna, és Mendelssohn valóban bonyolult német szerkezeteit is emészthető formába lehetett volna önteni. A helyesírási és nyelvhelyességi hibák tömkelege viszont arra enged következtetni, hogy a nyomdába többszörösen és többek által javított piszkozat jutott el, melyet már senkinek (még egy helyesíráellenőrző programnak) sem volt ideje átolvasni.

KISBALI LÁSZLÓ FORDÍTÁSÁRÓL

Az Atlantisz Könyvkiadónál megjelent, az előző kettőnél terjedelmesebb kötet a címadó íráson kívül a *Jeruzsálem* közvetlen gondolati előzményének tekinthető, a Lavater-afférral kapcsolatos kiterjedt levelezést (J. C. Lavater és M. Mendelssohn vitája zsidóságról és kereszténységről) is tartalmazza, és bevezetést nyújt a Lessinggel folytatott párbeszéd egyik fontos epizódjába is (*Az ember rendeltetése és a felvilágosodás*).¹³ Közli továbbá a Menasse ben Israel művéhez írt előszót, a kötet elejére helyezett rövid egységben pedig két recenziót Lessing *A zsidók* című színdarabjáról, amelyeket a szerző állásfoglalása fog közre. A kiadói előszó szerint ez a terjedelmes válogatás töredéke csupán a fordító, Kisbali László (1954–2009) tervezett könyvének, ám így is kiváló áttekintést nyújt a mendelssohni életműről.

Biztos kézzel válogatott szövegek színvonalas fordítását olvashatjuk; a pontos és élvezetes magyar szöveg bizonyára a szerkesztő, V. Horváth Károly érdeme is, akárcsak a kiváló és már-már túlzottan is bőséges jegyzetanyag. Az olvasónak leleményesen kell faggatnia a szöveget ahhoz, hogy a jegyzetek sűrűjében ne akadjon magabiztos válaszra. Ezzel együtt a legtöbb elválasztási és vesszőhiba, illetve kisebb elírás is éppen a kísé-

szövegekben és a jegyzetekben bukkan fel.¹⁴

Hibátlan könyv aligha létezik, ám különös szerencse, ha a hibák többsége a kísérőszövegben van. Jelen esetben ugyanis a primer szövegek fordításával szemben alig emelhető kifogás. Nyilvánvaló elírások mellett (mint amilyen a „küld el világosságodat”, 302. old.) mindössze egy-egy rosszul megválasztott kifejezésre akadhatunk. A 245. oldalon például azt olvashatjuk, hogy a morális létezők mindegyikéhez sajátos *tulajdönt* rendelhetünk, noha az eredetiben szereplő *Eigentum* itt inkább „sajátosságot”, „tulajdonságot” jelenthet. Szintén jobban illene a vonatkozó szövegkörnyezetbe a „káromlás”, mint az „eretnység” (*Lästerung*, 248. old.); mint ahogy fokozatbeli, de korántsem lényegtelen különbség, vajon Mendelssohn szerint az ész „mindnyájunk által istenségnek tekintendő” (292. old.), vagy csupán mindannyiunknak el kell ismernünk isteni mivoltát – noha az eredeti *deren Göttlichkeit wir alle anerkennen müssen* valóban könnyen érthető úgy, ahogy Kisbali érti (és ahogy a szó szoros értelmében Mendelssohn aligha értette). A gördülékeny magyar szövegből aligha derül ki, de a 262. oldaltól kezdődően többször felbukkanó „tehetőség” sem igazán jó megoldás a *Vermögen* magyarítására, amennyiben túlságosan is anyagi felhangokkal bír, míg Mendelssohn sokkal általánosabb értelemben beszél „képességekről”.

Ritka, de előfordul az is, hogy a magyar szöveg nem old meg bizonyos nehézségeket. Amikor például azt olvassuk a 294. oldalon, hogy

„a kényszer, a kiátkozás és száműzetés joga legalábbis nem populáris fogalom többé”, a német eredetiben szereplő *populäre Begriffe* fordításként talán érdemes lett volna körülírást választani („kevésbé elfogadott”, „kevésbé elterjedt”). Aligha érthető továbbá, mit is jelentene, ha „saját belátásom szerint dönthetnék javakról és elmékről” (*über Güter und Gemüter*, 296. old.): a szó szerinti jelentést érdemes lett volna valamiképpen a magyar nyelvhez igazítani. Olykor pedig Mendelssohn tekervényes természetjogi érvelésébe pontatlanságok csúsznak: „Eszerint a szerződés nem más, mint a jognak az egyik fél részéről történő átengedése és a másik fél részéről való elfogadása bizonyos, a vitás esetek eldöntésében foglalt, az ígéretet tevő számára nélkülözhető javakra nézve” (269. old.) – a javak természetesen nem a „döntésben foglaltak”, hanem róluk születik döntés.

A szöveg jellegéből fakadóan előfordulnak olyan esetek is, amikor a fordító döntését megalapozó megfontolások világosak ugyan, ám szinte megállapíthatatlan, hogy valóban a megfelelő megoldást választotta-e. Amikor például Locke természetjogi érvelését kritizálva Mendelssohn így fogalmaz: *Liesse sich der Zwist durch eine Worterklärung entscheiden...*, akkor a magyar fordításban szereplő terminus („Ha a viszálykodásnak egy nominális definícióval véget lehetne vetni”) túlfordításnak tűnik. A locke-i nominális definíció egyik korabeli német megfelelője valóban a *Worterklärung* volt, a szövegkörnyezet azonban annak ellenére sem teszi teljesen indokolttá a terminusként fordítást (a szintén lehetsé-

ges „szómagyarázat” ellenében), hogy az adott helyen történetesen éppen Locke-ról van szó.

Az összkép azonban több mint kielégítő. Az Atlantisz Mendelssohn-kötete kiválóan fordított szöveget hoz, alapos jegyzetanyaga sem hagyja magára az olvasót – és mindez nagy lenyűgözőbb annak tudatában, hogy a munka befejezetlen maradt. Két dolgot tehetünk: örülhetünk, hogy a kötet megjelent, és sajnálkozhatunk, hogy további szövegek lefordítására és kommentálására Kisbali már nem keríthetett sort.

Befejezésként csak eismételhetjük, amit már leírtunk. Mind az Attraktor, mind a József Műhely Kiadó gyatra nyersfordítást jelentetett meg. Kisbali Lászlónak az Atlantisznál megjelent magyarítása viszont nemcsak igényes és pontos, de jól megszerkesztett, jól használható fordítás is. Azt tanácsoljuk, aki Mendelssohn *Jeruzsálemét* akarja elolvasni, ne Rathmann János vagy Szilágyi Gál Mihály fordítását vegye kezébe, hanem bizvást támaszkodjon Kisbali László munkájára.

Mindezek után már csak egy kérdés megválaszolatlan. Helyesen írja Rathmann János fordítása utószavában, hogy a *Jeruzsálem* kiadásával a magyar filozófiatörténet régi hiányosságát kellett pótolni. S alighanem még akkor is dicséretes, hogy egyszerre hárman siettek e hiány pótlására, ha ez csak egynek sikerült. Vajon valóban megérte-e a másik két fordítónak és közös lektoruknak ennyit dolgoznia?